

КРУПЕНЬОВА Тетяна Іванівна,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології та методики навчання фахових дисциплін Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»; вул. Старопортофранківська, 34, м. Одеса, 65020, Україна; тел.: +38 0674846568; e-mail: taniakrupenev@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8887-0163

СУРЖИК У РОМАНІ МИХАЙЛА БРИНИХА «ШАХМАТИ ДЛЯ ДИБІЛІВ»

Анотація. *Мета* статті — встановити роль семантичних і стилістичних конотацій лексичних одиниць суржикового мовлення персонажів у репрезентації характеру, внутрішньої культури літературного героя. *Предметом* аналізу є різноманітні групи лексики «суржику», представлені в романі М. Бриниха «Шахмати для дибілів». *Методи та прийоми дослідження.* Використовувалися описовий метод, прийоми класифікації та систематики, кількісної інтерпретації мовних фактів, методика контекстуального аналізу. **Висновки:** роман на 80 % написаний суржиком, але штучно створеним самим М. Бринихом, хоча цікавим, з точки зору мови, є використання як суржикізмів штучного походження, так і українських відповідників. Проаналізовані групи лексики засвідчують те, що існують певні механізми, за якими утворюється суржик, а отже, докладний аналіз кожної з цих груп має забезпечити розуміння цих механізмів і повне викорінення спотвореного мовлення з ужитку.

Ключові слова: суржик, лексика, українська літературна мова, нелітературне мовлення.

Постановка проблеми. Серед багатьох хвороб сучасного українського суспільства чи не найбільшою є проблема низької загальної культури громадян, яка виявляється, між іншим, і в зниженні культури усного мовлення й писемної мови. Тому зародки суржикізації, які становили загрозу українській літературній мові ще наприкінці ХХ ст., почали вивчатися лінгвістами вже за часів Радянської України. Однак, починаючи з того часу, криза якості мови пересічного українця не лише не пішла на спад, а навпаки загострилася. Незважаючи на здобуття державної незалежності Україною, національна мова титульної нації досі не посіла панівного місця в українському суспільстві, її розвиток відбувається через подолання таких явищ, як лінгвопуризм, сленгізація, а також регіональні польсько-українська та російсько-українська інтерференція. Таким чином, сьогодні постає питання про те, що суржик поширюється на всі сфери діяльності людини. Не є винятком і професійна сфера студентів-україністів і навіть викладачів. Серед можливих методів боротьби із суржикізацією населення є саме вивчення цього питання з середини й усунення можливих помилок у спілкуванні; самодисципліна і свідомий контроль з боку кожного носія мови за власним мовленням, небайдужість до нього, мовна охайність; чітка позиція держави у проведенні мовної політики. На жаль, цими питаннями займаються не достатньо активно, тому суржик розвивається швидкими темпами. Питаннями культури мови, звичайно, переймаються мовознавці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки з'явилися нові спроби теоретичних досліджень суржику в статтях В. Радчука, О. Рудої, В. Труби, М. Феллера, О. Шарварка, Т. Кузнєцової та ін. Проте, незважаючи на спроби науковців дослідити культуру мови нашого суспільства, усе ж залишається проблемним питання чистоти мови сучасної молоді.

Актуальність обраної теми полягає, перш за все, у злободенних питаннях мовної політики. Всупереч думці, що художня література має сприяти розвитку мовноосвіченої особистості, на прикладі творчості Михайла Бриниха, постмодерніста та авангардиста, маємо змогу спостерігати віднесення суржику до активного шару лексики. В останні роки в українській художній літературі помічаємо зростання тенденції звернення письменників до «суржикового» мовлення. Одним з них є Богдан Жолдак, який вже порадував своїх читачів і мовознавців виходом у світ нової збірки під промовистою назвою «Антиклімакс». До плеяди авторів, у чиїх творах знаходимо цікавий вжиток «суржику», можемо зарахувати й Олександра Ірванця, Євгенію Кононенко, Світлану Пиркало, Оксану Забужко, Олександра Денисенка та ін.

Постановка завдання. Мета статті — встановити роль семантичних і стилістичних конотацій лексичних одиниць суржикового мовлення персонажів у репрезентації характеру, внутрішньої культури літературного героя.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні Михайло Бриних, критик, журналіст, письменник, що вирізняється непередбачуваністю та яскравим авторським експериментаторством, входить до постмодерного дискурсу, з його іронією, грою, пародією, переформулюванням канону [3, с. 105]. Остання опублікована книга М. Бриниха «Шахмати для дибілів», де не діють правила чинного правопису й панує суржик, підтверджує репутацію письменника як творця постмодерної

прози. Роман-посібник став предметом жвавого обговорення на літературних форумах в мережі Internet. Молоді критики (Б.-О. Горобчук, Т. Трофименко, Д. Шульга, О. Хвостова) у своїх рецензіях намагалися охарактеризувати та пояснити авторську манеру письма. Сам автор висловлює свою позицію щодо суржика так: «Я взагалі прихильник того, щоб скасувати слово «суржик» як таке, бо насправді існує народне мовлення, і називати його суржиком — це якось зверхньо щодо носіїв цієї мови, цього мовлення. <...> Так, суржик — це нібито мова примітивізована, забруднена і перекручена, але це жива мова у стані свого розвитку. <...> Мова «шахматного» циклу, звісно, має із суржиком мало спільного. Суржик є тією основою, на якій відбулося мовлення і письмо трилогії...» [2].

Нами було проаналізовано двісті тринадцять лексем, що належать до суржика. На початку твору кількість ненормативних елементів майже дорівнює половині загальної кількості слів цього уривка: «*Мальчик сидів на підлозі, розклавши навколо себе пакети з чипсами, шоколадні батончики і кукурузяні хлопья. Спершу він жмакав спустошені пакети й відкидав їх убік. Но всі ці обгортки були дуже льогенькі, й тому далеко не відлітали. Так і сидів мальчик, поміж сміття та вкусоностей, і ніхто не мішав його мислям*» [1, с. 11]. Слід визнати, що за допомогою суржика тут висловлюються погляди автора на гострі соціальні та філософські питання, через що суржикові елементи поєднуються з книжною лексикою, зокрема суспільно-політичною та термінологічною, наприклад: «*то вивернута шинелька нашого міра, в якому каралі плюють на народ, жирують і льогко провтикують державність, суверенітет та інші націєтворчі чинники*» [1, с. 9].

Незважаючи на те, що в наведених прикладах суржик уживається зі стилістичною метою, навряд чи можна позитивно ставитися до активного використання цього мовного явища в художніх текстах. Це може сформувати хибне уявлення, ніби суржик здатен повноцінно функціонувати як у сфері художньої творчості, так і в багатьох інших, через що оволодіння літературною мовою вважатиметься необов'язковим. Тим більше, як констатує Л. Масенко, у сучасних умовах українська мова й так практично втратила інформаційно-культурний простір [4, с. 7]. Дійсно, масова культура в Україні майже вся російськомовна; тож чи варто створювати ще суржикомовну?

Експериментуючи із формою твору, М. Бриних особливої уваги надає мові, насичує твір лексикою, органічною для «київської іронічної школи» — суржиком, що посилює пародійну, ігрову настроєвість. Представники київського андеграунду 1970–1980-х рр. (В. Діброва, Б. Жолдак, Л. Подерв'янський) вдалися у своїх творах до мовних ігор, апробували контамінацію, зростання мов, ствердивши життєвість мовної гібридності в постмодерних текстах. За спостереженням Т. Гундорової, «саме постмодернізм проявляє загострену увагу до явищ гібридності мови, поліморфізму мовних форм, гетероглосії дискурсів» [3, с. 121], «в певному сенсі суржик — також відкриття чи нововиявлення постмодернізму» [3, с. 121]. Винахідлива мова М. Бриниха є штучною, «його висловлювання зовсім не нагадують живого мовлення, а служать для конструювання умовного художнього простору» [6]. Штучність його полягає у залученні суржикованої книжної, високоінтелектуальної, незрідка урочистої (старослов'янського походження) лексики та словосполучень з російської мови — переважно у поєднанні з колоритними питомо українськими елементами (літературного та діалектного походження), зниженою лексикою жаргонного та суржикового гатунку. Наприклад: «*Тоді жезл твоєї власті стане намного дліньнєє і могутствіньнєє, ніж самий спритний зобот. А главне, що ти побачиш світ не захламльонною лавкою старійовщика — ти узриш весь його чоткий дуалізм і не ступиш на стезю іновєрцов та боговідступників*» [1, с. 20]. Можна твердити, що стилістичні ресурси суржика в художньому тексті — вичерпано. Отже, автор сподівається, що штучний інтелектуалізований суржик буде зрозумілим натяком для інтелектуального адресата [5, с. 16–22].

Іронізація мовлення персонажів та оповіді відавторського наратора полягає не лише у специфічній суміші українських і російських слів та граматичних форм, спотворених особливою вимовою, а й у вживанні слів в іншому контексті, коли перекручуються смисли. Наприклад: «*Ну шо там, Вася? Все нормально, закриваємся? — ето волала продавщиця возле каси*» [1, с. 4]; «*Оце вже друге діло, — мисленно розквітав Вася і готувався заподіяти людині, яка до нього так обратилась, ответну любезность*» [1, с. 3]. Практикує М. Бриних доміслення або переінакшення сталих виразів: «*ібо в ньому — вся сіль, перець і прочі спеції шахмат*» [1, с. 48], «*ти будеш помнить ночью і зимою, во снє й у міг тріумфа*» [1, с. 15], «*жениця і в сємсят год не пізно*» [1, с. 102]. Експериментуючи з мовною тканиною твору, вдається письменник і до алітерації: «*шустрі листочки, шуршаці на їхньому путі*» [1, с. 31].

Привертає увагу використання в одному висловлюванні суржикових елементів із іншими різновидами нелітературного мовлення — сленгізмами, жаргонізмами, розмовно-просторічною та лайливою, вульгаризованою лексикою; такі факти свідчать про зближення та взаємодію різних видів розмовного нелітературного мовлення. Наприклад: «*...коли до закриття магазину залишались щитані понти, охраннык рішив пройтися по завіденію*» [1, с. 50]; (збіговисько — розмовне; *сучара* — лайливе; *в натурі, понти* — соціальні діалектизми).

References

1. Brynykh, M. (2009), *Chess for morons : Dr. Padliuchcha time trouble [Shahmaty dlia dybiliv : cejtnot doktora Padliuchcha]*, Most Publishing, Kiev, 107 p.
2. Brynykh, M. *I do not like criticism, well its the bath! [Ja ne ljublju krytyku, nu i'i' v banju!]*, available at : <http://old.granit.com.ua/ukr/news/1668/> (date of appeal : 22/07/2016).
3. Hundorova, T. (2005) *After-Chernobyl library. Ukrainian literary postmodernism [Pisljachornobyl's'ka biblioteka. Ukraïns'kyj literaturnyj postmodern]*, Krytyka, Kiev, 264 p.
4. Masenko, L. (2002), «Doublespeak as sociolinguistic phenomenon», *Dialogist* [«Surzhyk jak sociolingvistychnyj fenomen», *Dyvoslovo*], Kiev, vol. 3, pp. 11–13.
5. Pidoprygora, S. V. (2010), *Michael Brynykh's artistic experiments, its novel «Chess for morons» [Hudozhni eksperymenty Myhajla Brynyha : roman-posibnyk «Shakhmaty dlia dybiliv»]*, available at : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvmdu/Fil/2010_6/15.html (date of appeal : 23/07/2016).
6. Trofymenko, T. «*Chess for motons*» — *apocalypse to the public* [«*Shahmaty dlia dybiliv*» — *apokalipsys dlia publiky*], available at : <http://artvertep.dp.ua/news/7108.html> (date of appeal : 20/07/2016).

КРУПЕНЁВА Татьяна Ивановна,

кандидат филологических наук, доцент кафедры украинской филологии и методики обучения профессиональных дисциплин Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского»; ул. Старопортофранковская, 34, г. Одесса, 65020, Украина; тел.: +38 067 4846568; e-mail: taniakrupenev@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8887-0163

СУРЖИК В РОМАНЕ МИХАИЛА БРЫНЬХА «ШАХМАТЫ ДЛЯ ДЕБИЛОВ»

Аннотация. *Цель* статьи — установить роль семантических и стилистических коннотаций лексических единиц суржиковой речи персонажей в представлении характера, внутренней культуры литературного героя. *Предметом* анализа являются различные группы лексики «суржика», представленные в романе М. Брыньха «Шахматы для дебилов». *Методы и приёмы исследования.* Использовался описательный метод, приёмы классификации и систематики, количественной интерпретации языковых фактов, методика контекстуального анализа. *Выводы:* роман на 80 % написан на суржике, искусственно созданном самим М. Брыньхом. Однако интересным, с точки зрения языка, является использование как суржикизмов, так и их литературных соответствий. Анализ нескольких лексических групп подтверждает, что существуют определенные механизмы образования суржика, а следовательно, подробный анализ каждой из этих групп должен обеспечить выявление и систематизацию этих механизмов, что поможет полностью искоренить искажённую речь из употребления.

Ключевые слова: суржик, лексика, украинский литературный язык, нелитературная речь.

Tatiana I. KRUPENOVA,

PhD (Philology), Associate Professor, Ukrainian philology and methods of teaching professional disciplines, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky; Staroportofrankovskaya str., 34, Odessa, 65020, Ukraine; tel.: +38 067 4846568; e-mail: taniakrupenev@mail.ru; ORCID ID: 0000-0001-8887-0163

DOUBLESPEAK IN THE NOVEL «CHESS FOR MOTONS» BY MIKHAIL BRYNYKH

Summary. The *purpose* of the article is to distinguish the role of semantic and stylistic connotations of lexical items in characters' doublespeak in the representation of nature, internal culture of the literary character. The *subject* of analysis is the variety of vocabulary, «doublespeak», presented in the novel of M. Brynykh «Chess for motons.» *Methods and techniques* of the research: We used a descriptive method, methods of classification and taxonomy, quantitative interpretation of linguistic facts and contextual analysis technique. *Results:* The novel is written with an 80 % share of doublespeak, artificially created by M. Brynykh, and both the use of these original build-ups, or surzhykisms, and their Ukrainian counterparts are interesting in terms of language. The analyzed vocabulary proves that there are mechanisms of forming doublespeak, and thus a detailed analysis of each of these groups is to provide an elucidation and classification of these mechanisms which will ensure a complete elimination of the distorted speech from use.

Key words: doublespeak, vocabulary, the Ukrainian literary language, colloquial speech.

Статтю отримано 25.08.2016 р.